

ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ КОНСТИТУЦІЙНОЇ ФУНКЦІЇ ПРОКУРОРА З ПІДТРИМАННЯ ДЕРЖАВНОГО ОБВИНУВАННЯ В СУДІ

УДК 343.16

В.В. Нагорна,
*Хмельницький інститут
соціальних технологій
ВМУРОЛ «Україна»*

З метою створення надійного механізму забезпечення непорушності гарантованих Конституцією України прав осіб, які беруть участь на всіх стадіях провадження в кримінальних справах, необхідна подальша оптимізація і підвищення ефективності прокурорської діяльності з підтримання державного обвинувачення в суді, як однієї із найважливіших функцій прокурора.

Підтримання прокурором державного обвинувачення в суді завжди привертало увагу як науковців, так і юристів-практиків. Прийнятий Верховною Радою Закон України від 08 грудня 2004 р. „Про внесення змін до Конституції України” посилює роль прокуратури стосовно захисту конституційних прав і свобод громадян та інтересів держави. Прокурор в кримінальному судочинстві представляє загальнодержавні, загальносуспільні інтереси, що реалізуються в його обвинувальній діяльності. Активність і професійна майстерність державного обвинувача в поданні і дослідженні доказів у суді стає одним із найважливіших чинників у забезпеченні невідворотності покарання особи за скоєний злочин і притягнення її до кримінальної відповідальності.

Ці та інші питання послужили підставою для обрання теми дослідження.

Внесені відповідно до вимог Конституції України зміни й доповнення до КПК визначили нові завдання прокурора щодо підтримання державного обвинувачення в суді, які потребують з'ясування змісту поняття «державного обвинувачення» прокурорської діяльності, ролі й процесуального статусу прокурора в суді, тощо. У науці кримінально та

кримінально-процесуального права це питання є досить актуальним і проблемним.

Дослідження здійснювалося та здійснюється на основі праць вітчизняних і зарубіжних учених з питань кримінального процесу, прокурорського нагляду та інших правових галузей. Зокрема йдеться про роботи таких українських і російських учених, як С. А. Альперт, В. І. Басков, Ю. М. Грошевий, Л. М. Давиденко, В. П. Корж, В. Т. Маляренко, О. Р. Михайленко, М. М. Михеєнко, М. І. Мичко, І. В. Рогатюк, Ю. Є. Полянський, Н. В. Сібільова, М. С. Строгович, В. Я. Тацій, В. М. Тертишник, Ю. С. Шемшученко [6 - 11] та інші.

Істотним внеском у формування наукових основ з підтримання державного обвинувачення прокурором в суді стали роботи І. В. Вернидубова, С. В. Матіска, Г. П. Середи, Л. А. Хруслова [8] та інших учених.

Вищезазначені науковці визначили нові завдання прокурора з підтримання державного обвинувачення в суді щодо з'ясування змісту прокурорської діяльності, ролі й процесуального статусу прокурора в суді, ефективність обвинувальної промови, розгляд кримінальних справ за спрощеною системою, зміна та відмова від підтримання прокурором державного обвинувачення в суді, тощо.

Все ж таки існують проблемні питання стосовно здійснення прокурором функції з підтримання державного обвинувачення в суді, а саме визначення поняття «державного обвинувачення», закріплення в законодавстві, окреслення принципів, методів його здійснення, тощо.

Основна мета полягає в дослідженні діяльності прокурора з підтримання державного обвинувачення на всіх стадіях судового розгляду, вирішенні проблем, які виникають при розмежуванні функцій кримінального процесу, визначенні провідних напрямків удосконалення ефективного виконання даної функції прокурора як додаткової гарантії прав людини в кримінальному судочинстві.

Поставлена мета зумовила вирішення наступних завдань:

- охарактеризувати зміст поняття конституційної функції з підтримання державного обвинувачення в суді;
- визначити цілі й завдання, вихідні концептуальні положення прокурорської діяльності з підтримання державного обвинувачення в судочинстві;
- вивчити практику підтримання державного обвинувачення прокурором в органах прокуратури;
- проаналізувати функцію прокурора з підтримання державного обвинувачення та вирішити проблемні питання

Об'єктом дослідження є сучасний стан конституційної діяльності прокурора з підтримання державного обвинувачення в суді на етапі побудови правової держави

Предметом дослідження виступає система факторів, що в комплексі зумовлюють здійснення підтримання державного обвинувачення в суді, завдання прокурора по даній функції, результати теоретичних розробок, норми чинного законодавства, які визначають зміст цієї діяльності, а також правові, організаційні, кадрові, науково-методичні основи їх реалізації.

Функція прокуратури є одним з головних понять, через яке розкривається структура і весь зміст діяльності органів прокуратури. До предмета нашого дослідження входять не всі функції, що покладені на прокуратуру, а саме — підтримання державного обвинувачення у суді, яка відповідно до ст. 121 Конституції України [1] є першочерговою.

Державне обвинувачення як першочергова конституційна функція прокуратури і як основна конституційна засада судочинства (Конституція України – статті 121, 129) є першоосною взагалі всього кримінального процесу і провадження кримінальних справ у суді.

Загальне поняття обвинувачення, за тлумачним словником, означає - «визнання винуватим у чому-небудь, приписування будь-кому будь-якої вини». Юридичний словник тлумачить поняття обвинувачення як процесуальну функцію уповноважених законом органів або осіб, спрямовану на викриття перед судом обвинуваченого у скоєнні злочинного діяння і на визначення підстав та меж кримінальної відповідальності винуватого [12, с. 5].

На жаль, визначення поняття обвинувачення нинішній Кримінально-процесуальний кодекс України (далі КПК) не

дає, і лише ст. 16-1 КПК України містить пряму вказівку на обвинувачення як процесуальну функцію та закріплює принцип поділу процесуальних функцій в якості основи змагальності. На відміну від чинного, проект КПК України № 1233 від 13.12.2007 р [3, с. 5] містить у ст. 6 визначення обвинувачення як твердження про вчинення певною особою злочину, висунуте у встановленому цим Кодексом порядку.

У КПК Російської Федерації також міститься аналогічна дефініція обвинувачення, під яким розуміється твердження про скоєння певною особою діяння, забороненого кримінальним законом, висунуте у порядку, встановленому цим кодексом (ст. 12) [4, с. 35].

У вітчизняній науці кримінального процесу широке розповсюдження має поділ обвинувачення на: обвинувачення в матеріально-правовому значенні, під яким мається на увазі сукупність встановлених у справі та таких, що ставляться обвинуваченому у вину суспільно небезпечних і протиправних фактів, що становлять суть конкретного складу злочину; і обвинувачення в процесуальному значенні, тобто заснована на законі процесуальна діяльність компетентних органів і осіб по викриттю обвинуваченого в скоєнні інкримінованого йому злочину та по обґрунтуванню його кримінальної відповідальності з метою його публічного засудження.

Багато авторів намагались дати визначення поняття функції обвинувачення. Так, В.А. Сербулов під обвинуваченням розуміє здійснювану згідно з вимогами кримінально-процесуального закону діяльність по формулюванню і обґрунтуванню твердження про скоєння певною особою конкретного злочину (злочинів), спрямовану на встановлення винуватості в скоєнні злочину особи, і при необхідності на забезпечення умов для покладення на неї кримінальної відповідальності або застосування до нього заходів громадського впливу чи адміністративного стягнення [11, с. 14]. Однак, у цьому визначенні, на мою думку, є один суттєвий недолік - у ньому відсутні суб'єкти обвинувачення.

Обвинувачення як процесуальна функція, як вид кримінально-процесуальної діяльності пов'язане з предметом обвинувачення, тобто з матеріально-правовим відображенням тих кримінально караних діянь, у зв'язку з якими ведеться кримінальний процес. З точки зору С. А. Альперта, під обвинуваченням треба розуміти засновану на законі процесуальну діяльність, спрямовану на викриття обвинуваченого у вчиненні злочину, застосування до нього справедливого покарання [6, с. 7]. В. М. Парадєєв доповнює вищезазначене визначення описом сукупності встановлених у справі обставин, що утворюють формулу обвинувачення та відображають склад злочину [10, с. 80].

Найбільш містким та правильним, на нашу думку, є визначення А. Л. Рівліна, який під обвинуваченням розуміє діяльність уповноважених на те осіб, що знаходять своє вираження у передбачених законом і посвідно здійснюваних ними актах та діях, які полягають у твердженні на підставі зібраних доказів винуватості певної особи у вчиненні злочину, в силу цього притягненні її як обвинуваченого, вимозі віддання до суду, засудження та покарання [9, с. 256].

Кримінально-процесуальна діяльність характеризується тісним переплетінням і взаємозалежністю трьох основних кримінально-процесуальних функцій: обвинувачення, захисту та вирішення справи. Указані функції є в кожній кримінальній справі, у якій проводиться розслідування і яка потім передається для розгляду до суду. Під час досудового слідства кримінально-процесуальна функція обвинувачення починає реалізовуватися з моменту винесення слідчим умотивованої постанови про притягнення особи як обвинуваченого (ст.ст.131, 132 КПК). Таку точку зору висловили М. С. Строгович, С. А. Альперт, В. Т. Маляренко і І. В. Вернідубов [7, с. 34] та інші.

Функція обвинувачення – займає домінуюче становище у системі кримінально-процесуальних функцій. Без обвинувачення кримінальний процес був би безпредметним, а тому і не потрібним. Саме обвинувачення породжує інші функції та їх розвиток.

Співвідношення обвинувачення і захисту трактується як два взаємопов'язаних правових інститути, без яких не обходиться жодна кримінальна справа. Доцільно зазначити, що обвинувачення є первинним стосовно захисту.

Саме обвинувачення є первинним для початку судочинства. Воно передує не тільки функції захисту, а й іншим функціям, визначення котрих залишається неоднозначним. Розмежування функцій обвинувачення та вирішення справи підтверджується не тільки їх викладенням у різних розділах Конституції України (розділ VII – «Прокуратура», розділ VIII – «Правосуддя»), але також побудовою кримінального процесу як змагального (пункт 4 ч. 3 ст. 129 Конституції України). Слід зауважити, що свою назву принцип змагальності отримав від одного з його елементів – спору сторін.

В основі функції державного обвинувачення якої лежить певна діяльність органів прокуратури, що складає самостійний специфічний вид державної діяльності взагалі, у сучасних умовах спрямованої на західні зразки, де обвинувачення за своєю суттю зводиться до кримінального переслідування. Функцію обвинувачення необхідно розуміти у статичній як окреме поняття, термін і у динаміці, коли ця функція практично здійснюється, тобто коли обвинувачення функціонує заради активної поведінки осіб, які є сторонами обвинувачення. Для цього обвинувачам

необхідно відповідним чином підготуватися з тим, щоб у судових засіданнях можна було б ефективно підтримувати обвинувачення.

Обвинувачення, і перш за все державне обвинувачення, - це стрижень, навколо якого в судовому розгляді концентруються зусилля всіх його учасників. Обвинувачення, сформульоване в обвинувальному висновку і подане прокурором до суду, являє собою основний і єдиний предмет судового дослідження.

Джерелом державного обвинувачення є діяльність органів дізнання та досудового слідства, зусиллями яких особа, викрита як така, що вчинила злочин, у зв'язку з чим має постати перед судом. Тому, підтримання державного обвинувачення в суді - логічне продовження тієї функції кримінального переслідування, яке прокурор виконував у стадії досудового слідства. Це обвинувачення не називають державним, тому що в процесі розслідування воно ще може змінюватися або доповнюватися, тобто не є остаточним. Після затвердження або складання прокурором нового обвинувального висновку воно набуває характеру публічного (офіційного) обвинувачення іменем держави (звідси – державне обвинувачення).

Державне обвинувачення формують і формулюють до розгляду справи в суді, й прокурор стає державним обвинувачем саме в цей період. Участь прокурора в судовому розгляді є однією з найважливіших ділянок його діяльності. Підтримання прокурором державного обвинувачення в суді – важлива гарантія винесення судом законного, обґрунтованого вироку й додержання передбачених законом прав та інтересів громадян.

У державах із високорозвинутою системою права не виникає питання про необхідність участі прокурора під час розгляду кримінальних справ у суді. Без обвинувача справу не розглядають, а неявка прокурора в судові засідання тягне за собою відкладення розгляду справи.

Сьогодні органи прокуратури України ще не мають реальних можливостей забезпечити підтримання державного обвинувачення в кожній справі (за останніми даними прокурорами в першому півріччі 2008 року підтримано державне обвинувачення по 96,6 % справ, а в 3,4 % не брали участі в розгляді справ публічного обвинувачення, що складає 3,3 тис. справ) у зв'язку з відсутністю бюджетного фінансування для введення до штату додаткових працівників. Але, є великий прогрес – якщо у 1992 р. в Україні прокурорами підтримано державне обвинувачення у 39 тис. справ з постановленням вироків, то в подальшому кількість таких справ збільшувалася у геометричній прогресії і досягла піку в 2006 р. – понад 166 тис. Наприклад, у місті Хмельницькому в 2007 р. прокурорами підтримано державне

обвинувачення у 544 справах з постановленням вироків, в 2008 р. – 557 справ. Взагалі по Хмельницькій області в 2007 р. кількість таких справ складає 3339, а в 2008 р. – 3436 справ.

Державне обвинувачення завжди спрямовано проти конкретної особи. В кожному випадку воно є персоніфікованим і складається з виявлення цієї особи. Сутність державного обвинувачення полягає в сукупності дій прокурора з відстоювання перед судом обвинувального висновку про передбачений законом злочин, що його вчинила особа, яка перебуває на лаві підсудних [10, с. 79].

Державний обвинувач бере участь у допитах підсудного, потерпілого, свідків, у дослідженні висновків експертів і речових доказів. Він розпочинає судові дебати після судового слідства, виступаючи з обвинувальною промовою.

В майбутньому, як зазначає О. Михайленко [8, с. 43], кримінально-процесуальна процедура буде застосовуватися не для обвинувачення і засудження, а для того, щоб публічно і гласно показати, що людина не чинила ніяких суспільно небезпечних дій, і при цьому посилається на унікальне, далекоглядне положення В. І. Леніна: «Если Дрожжин предан суду, то это сделано именно для того, чтобы показать, что он не виновен. Нарекания и сплетни бывают нередко, и показать таким путем их лживость – прием вполне правильный» [9, с. 187].

Проблеми державного обвинувачення завжди перебували в центрі уваги фахівців, оскільки це складний і відповідальний вид діяльності, але особливого значення набули при обговоренні судово-правової реформи. Тепер, коли змагальність відповідно до ст. 129 Конституції України стала однією з основних засад судочинства, виникає питання про функції прокурора при розгляді в суді кримінальних справ.

Позитивне вирішення цього питання полягає в тому, що в суді першої інстанції прокурор виконує функцію підтримання державного обвинувачення від імені держави. При цьому прокурор користується процесуальним статусом сторони й виконує обов'язки щодо обґрунтування обвинувальної тези або відмови від обвинувачення, якщо вона не підтвердилася. Таке положення закріплено в КПК України (ст. 264) [2, с. 167] та перестало бути дискусійним.

Підсумовуючи сказане про процесуальне становище прокурора в судовому розгляді, необхідно зробити такий висновок: у цій стадії кримінального судочинства прокурор має процесуальне становище сторони - обвинувача, рівноправного з іншими сторонами, які беруть участь у справі, і, підтримуючи наданими йому законом засобами державне обвинувачення, виконує таким чином державно-правову функцію кримінального

переслідування, покладену на нього Законом України "Про прокуратуру" (Глава 3) [5].

Органи прокуратури мають значні проблеми в організації роботи з підтримання державного обвинувачення. Перш за все для реалізації в повному обсязі принципу змагальності прокуратура не має необхідного кадрового потенціалу. Безумовно, що якість державного обвинувачення у таких випадках не відповідає принципу змагальності й не забезпечує невідворотності покарання винних у вчиненні злочину.

Чинний закон виходить із того, що підтримання державного обвинувачення в суді, як і дослідження обставин справи на будь-якій стадії кримінально-процесуального провадження, має бути об'єктивним, таким, що дозволяє виявити і обставини, що викривають, і обставини, що виправдовують обвинуваченого, а також обставини, що пом'якшують чи обтяжують його відповідальність. Закон України "Про прокуратуру" чітко визначає завдання прокурора в судовому процесі (ст. 34 Закону). Таким чином, прокурор зобов'язаний ужити всіх передбачених законом заходів для того, щоб суд постановив законний, обґрунтований і справедливий вирок.

Проте, судова практика свідчить, що в діяльності прокурорів, які підтримують державне обвинувачення в суді, усе ще бувають факти, коли вони виявляють обвинувальний ухил, незалежно від даних судового слідства. Така ситуація пояснюється тим, що в значній кількості випадків державне обвинувачення підтримують помічники прокурорів, підлеглі керівникам органів прокуратури, які затверджують обвинувальний висновок і направляють справу до суду. Конституцією та внесеними до КПК змінами чітко визначено, яку роль виконує прокурор у суді з огляду на ту функцію, яку він при цьому здійснює [1, ст. 121].

Таким чином, можна зробити висновок, що здійснення прокурором у суді процесуальної функції обвинувачення - це практична реалізація тих висновків, до яких він прийшов у результаті нагляду за досудовим слідством. Державне обвинувачення ґрунтується на діяльності органів розслідування, зусиллями яких обвинувачений, викритий у вчиненні злочину, і повинен стати перед судом. Обвинувачення є самостійною кримінально-процесуальною функцією, відмежованою від функції вирішення справи або правосуддя, діяльністю уповноважених на те органів або осіб, спрямованою на охорону прав та законних інтересів учасників процесу, викриття винних та забезпечення правильного застосування закону з метою належного вирішення справи в суді, щоб кожний, хто вчинив злочин, був притягнутий до відповідальності й жоден невинний не був покараний.

На підставі вищезазначеного можна сформулювати і закріпити в Кримінально-процесуальному Кодексі України поняття

“підтримання державного обвинувачення” як діяльність прокуратури в установлених кримінально-процесуальним законом формах, яка складається з аналізу матеріалів справи та доказування вини особи в судових органах, сприяння постановленню законного, обґрунтованого й справедливого вироку.

До Наказу Генерального прокурора України від 19.09.2005 № 5 гн „Про організацію участі прокурорів у судовому розгляді кримінальних справ та підтримання державного обвинувачення” пропонуємо внести зміни такого плану: закріпити обов’язок керівників прокуратур особисто підтримувати державне обвинувачення у справах, розслідуваних слідчими органів прокуратури про тяжкі та особливо тяжкі злочини, а також у справах, що набули значного суспільного резонансу для того, щоб забезпечити професійне виконання даної функції.

Демократичні зміни, деякі позитивні зрушення в сфері економічних реформ в Україні найближчим часом, очевидно, таки приведуть до безумовного виконання обов’язку підтримання державного обвинувачення прокурором у кожній кримінальній справі, що її розглядає суд.

Список використаної літератури

1. Конституція України: Прийнята на п’ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. – К.: Українська правнича фундація, 1996. – 127 с.
2. Кримінально-процесуальний Кодекс України станом на 15 квітня 2008 року. Офіц. текст. – К.: Вид. Паливода А.В., 2008. – 200 с.

3. Проект КПК України № 1233 від 13.12.2007 р. // Інтернет видання “Верховна Рада України. Веб-сторінка.” [Електронний ресурс]. – С. 145. – Режим доступу: <http://www.rada.gov.ua>

4. Уголовно-процессуальный кодекс Российской Федерации // Российская газета.- 2001.- 22 декабря (№ 249 (2861)) – С. 34-55.

5. Закон України “Про прокуратуру” від 5 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України, 2008, № 5-6, № 7-8, ст.78.

6. Альперт, С. А. Обвинение в советском уголовном процессе. — Харьков, 1974. — 203 с. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел.— К.; Ірпінь: ВТФ «Перун», 2002.- 1440 с.

7. Вернідубов, І. Підтримання прокуратурою державного обвинувачення в суді і здійснення правосуддя за Конституцією України//Право України. - 1998. – №4. – С. 32-37.

8. Матієк, С. В. “Підготовка прокурора до підтримання державного обвинувачення в суді”. – Київ. – “Істина”. – 2002 рік. – 48 с.

9. Прокурорський нагляд в Україні: Курс лекцій для студентів юридичних вищих навчальних закладів. - Кол. авторів: Нор В.Т., Когутич І.І., Павлишин А.А. // За ред. проф. В.Т. Нора. – К.: Атіка, 2004. - 352 с.

10. Рогатюк, І. В. Функція обвинувачення – рушійна сила кримінального процесу. – Право України. – 2002. - №2. – С. 79-81.

11. Сербулов, В. А. Привлечение лица в качестве обвиняемого в советском уголовном процессе: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. / Киев. Высш.школа милиции им. Ф. Э. Дзержинского.- К., 1989 – 23 с.

12. Юридична енциклопедія: В 6 т. / Ред. кол. : Ю.С. Шемшученко та інші. – К.: “Укр. енцикл.”, 1998 р. – Т. 4. – 2002. – 748 с.